

A MONDAT

Bevezetés

Mondatfajták a beszélő szándéka szerint

Mondatfajták a mondat logikai minősége szerint

Mondatfajták a mondat szerkezete szerint

Az egyszerű mondat és a mondat részei

Az alany

Az állítmány

A tárgy

A határozók

A jelzők

Az összetett mondat

A mellérendelő összetett mondat

Az alárendelő összetett mondat

Bevezetés

A mondat gondolkodásunk, beszédünk és írásunk önálló egysége. Általában szavakból, pontosabban szavak (mondatrészek) kapcsolatából épül fel. Az egymáshoz kapcsolódó mondatok szöveget alkotnak.

A mondatfajtákat megkülönböztethetjük a beszélő, a közlés szándéka szerint, a mondat logikai minősége, valamint szerkezete szerint.

Mondatfajták a beszélő szándéka szerint

A beszélő, a közlés szándéka szerint kijelentő, kérdő, felkiáltó, óhajtó és felszólító mondatot különböztetünk meg.

A **kijelentő mondat** érzelmeiktől, indulatoktól mentes közlést tartalmaz; hanglejtése ereszkedő.

Tegnap jelentős mennyiségű csapadék hullott.

A **kérdő mondattal** kérdezzünk, tudakolunk valamit. Két fajtája van. Az **eldöntendő kérdésre** a válaszolótól várunk igenlő vagy tagadó választ. **Kiegészítendő kérdést** teszünk fel, ha hiányos ismereteinkre várunk választ. Erre a kérdésre nem lehet igennel vagy nemmel válaszolni.

Az eldöntendő kérdés hanglejtése emelkedő-eső, mivel – ha nem tartalmazza a vajon vagy az -e kérdőszót – csupán ezzel tudjuk beszédünkben a kijelentő mondatról megkülönböztetni.

Tegnap esett az eső?

A kiegészítendő kérdés mindig tartalmaz kérdő névmást vagy kérdő értelmű határozószót. A kiegészítendő kérdés és a vajon vagy az -e kérdőszót tartalmazó eldöntendő kérdés hanglejtése megegyezik a kijelentő mondatéval, vagyis ereszkedő.

Mennyi eső esett tegnap?
Vajon esett tegnap eső?

A **felkiáltó mondat** nemcsak közlést tartalmaz, hanem kifejezi a beszélő érzelmi, hangulati, indulati állapotát is: örömet, fájdalmát, meglepetését, haragját, félelmét stb. Ezért találunk benne gyakran indulatszót. Például: *Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!*

Az **óhajtó mondat** vágyat, kevésbé határozott kívánságot fejez ki. Igei állítmánya rendszerint feltételes módú, és óhajtást kifejező indulatszóval kezdődik. Például: *Bárcsak esne holnap!*

A **felszólító mondat** határozott kívánságot, kérést, parancsot, tiltást fejez ki. Igei állítmánya felszólító módú, gyakran meg is szólítja a felszólítás címzettjét. Például: *Gyerekek, most maradjatok egy kicsit csöndben!*

Mondatfajták a mondat logikai minősége szerint

A logikai minőség azt jelenti, hogy a mondat valóságnak megfelelő tartalmat közöl-e, vagy pedig ezt a tartalmat tagadja. Például: *Tegnap esett. – Tegnap nem esett.*

Ennek megfelelően minden mondatfajta esetében megkülönböztetünk **állító** és **tagadó mondatot**. A beszélő szándéka szerinti mondatfajtáknál közölt mondatok mind állítók. A tagadást a *nem, sem* vagy a van létige tagadó alakjaival (*nincs, sincs* stb.) fejezzük ki. Például: *Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben...*

A tagadó felszólító mondatot **tiltó mondatnak** nevezzük; kifejező eszköze a *ne, se*. Például: *Ne hamarkodjátok el a választ!*

Mondatfajták a mondat szerkezete szerint

A mondatok szerkezetük szerint **egyszerűek** és **összetettek** lehetnek. Egyszerű a mondat, ha egy alany-állítmányi kapcsolatot tartalmaz (Tegnap erős fagy volt.); összetett, ha több alany-állítmányi kapcsolatot tartalmaz (Tegnap erős fagy volt, csúszóssá váltak az utak.)

Tőmondatról beszélünk, ha csak alany és állítmány van benne (Sütött a nap.); bővített mondatról, ha egyéb mondatrész is van benne (Mindenki vegyen meleg kabátot!).

Az egyszerű mondat és a mondat részei

A mondat **fő részei** az alany és az állítmány. A többi mondatrész ezek, illetve egymás **bővítői**. Az egyes mondatrészek egymással **szószerkezeteket** alkotnak. A szószerkezet lehet **hozzárendelő**; ilyen csak egy van: az alany és az állítmány kapcsolata. Ha két azonos mondatrész ugyanannak a mondatrésznek van alárendelve, közöttük mellérendelő viszony van, tehát **mellérendelő** szószerkezetet alkotnak. Ha egy mondatrésznek (mint alaptagnak) tárgyi, határozói vagy jelzői bővítője van, tárgyas, határozós vagy jelzős szószerkezetet alkotnak. Ezek **alárendelő** szószerkezetek, amelyekben a tárgy, a határozó vagy a jelző van alárendelt szerepben.

Az alany

Az alany a mondatnak az a része, amelyre az állítmányban foglalt megállapítás vonatkozik. Kérdései: ki?, mi?, kik?, mik?. Szófaja legtöbbször főnév, de lehet főnévi értelemben használt egyéb névszó is. Jelölése a szerkezeti ábrában: A. Az alanyak a következő fajtáit különböztetjük meg:

Határozott az alany, ha pontosan megnevezzük (Az ajtó reggel óta nyitva volt.).

Határozatlan az alany, ha nem ismerjük pontosan, vagy nem akarjuk megnevezni. Határozatlan névmással vagy többes szám harmadik személyű állítmánnyal fejezzük ki (Valami történni fog. Úgy hallom, kopogtatnak.).

Általános alanyról beszélünk, ha az állítmányban foglalt megállapítás általános érvényű, mindenkire vagy mindenre, egy nagyobb közösség minden tagjára vonatkozik. Kifejezőeszközei a következők lehetnek:

Most a Mezőn mindenki veszt. (általános névmás)

Azt hinné az ember, élő tilalomfa... (általános jelentésű főnév)

Addig üsd a vasat, amíg meleg! (az igei állítmány egyes szám második személye)

Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek (az igei állítmány többes szám második személye)

Nem eszik olyan forrón a kását. (az igei állítmány többes szám harmadik személye)

Árnyékáért becsüljük a vén fát. (az igei állítmány többes szám első személye)

Megismerni a kanászt cifra járásáról... (állítmányként használt főnévi igenév)

A következő esetekben maradhat el az alany a mondatból:

Az igei állítmány személyragja első vagy második személyű alanyt fejez ki (Este vendégségbe megyünk.)

Előzőleg (például a megelőző mondatban) már megneveztük.

A mondat alanytalan. (Havazik.)

Az állítmány

Azt a mondatrészt nevezzük állítmánynak, amely az alanyra vonatkozóan megállapít valamit. Kérdése: Mit állítunk? Jelölése a szerkezeti ábrában: Á. Kifejezőeszközei alapján az alábbi fajtáit különböztetjük meg:

Igei állítmány: az állítmányt igével fejeztük ki (Nyissátok ki a könyvet!)

Névszói állítmány: az állítmány szófaja névszó (Hűvös a reggel.)

Névszói-igei állítmány: az állítmányt névszó és a van, lesz vagy a marad ige megfelelő alakja alkotja együttesen (Hűvös volt a reggel.) A névszói-igei állítmány voltaképpen a névszói állítmányból ered. A névszói állítmány ugyanis harmadik személyű alanyra vonatkozik jelen időben és kijelentő módban. Ha nem harmadik személyű az alany, vagy a megállapítás nem jelen idejű vagy kijelentő módú, szükség van egy igei tagra, amelyen jelölni lehet az első vagy a második személyt, a múlt vagy a jövő időt, a feltételes vagy a felszólító módot.

A tárgy

A tárgy az a mondatrész, amelyre a mondatbeli cselekvés irányul. A cselekvést kifejező mondatrész legtöbbször az igei vagy névszói-igei állítmány, de lehet más, igenévvvel kifejezett mondatrész is. Kérdései: kit?, mit?, kiket?, miket?, illetve a tárgy szófajától függően egyéb tárgyragos névmás. Jelölése a szerkezeti ábrában: T. Szófaja bármilyen névszó lehet.

A tárgy ragja a -t. Az egyes szám első és második személyű névmással, az egyes és második személyű birtokos személyjellel ellátott névszókkal kifejezett tárgyról leggyakrabban elmarad a tárgyrag; a főnévi igenévvvel kifejezett tárgy nem kap tárgyragot (Látlak téged – tégedet. Felveszem a kabátom – kabátomat. Tudok úszni.).

Kétféle tárgyat különböztetünk meg:

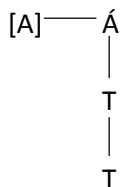
Az **iránytárgy** azt a személyt vagy dolgot nevezi meg, akire vagy amire a cselekvés irányul (Megettem a levest.)

Az **eredménytárgy** a cselekvés eredményeképpen létrejövő dolgot nevezi meg (Édesanyám levest főz.)

Elemezzük a következő mondatot: Sokat tudsz beszélni.

[te]

Sokat tudsz beszélni.

Ebben a mondatban az igei állítmányhoz az állítmány személyragjával kifejezett (a mondatban nem szereplő) alany tartozik. Az állítmány a beszélni, főnévi igenévvel kifejezett tárggyal tárgyas szó szerkezetet alkot. A mondat tartalmaz még egy tárgyas szó szerkezetet: sokat beszélni. Ebben a beszélni főnévi igenév bővítménye a sokat, határozatlan számnévvvel kifejezett tárgy.

A határozók

A határozók a cselekvés különböző körülményeit (helyét, idejét, módját stb.) kifejező mondatrészek; tehát ezek is cselekvést kifejező mondatrészekhez kapcsolódnak (leggyakrabban az állítmányhoz), velük határozós szó szerkezetet alkotva. Kifejezőeszközeik a következők lehetnek:

határozóragos névszó, pl.: *könyvben*

névutós névszó, pl.: *ebéd után*

határozószó, pl.: *gyalog*

névmási határozószó, pl.: *velem*

határozói igenév, pl.: *futva*

(ritkán) ragtalan névszó, pl.: *hívatlan*

A határozók rendszerét (fajtaikat, jelentésüket, kérdéseiket, kifejezőeszközeiket) az itt következő táblázat foglalja össze.

Fajtája	Kérdése	Jelentése	Kifejezőeszközei		
			Rag	Névutó	Határozószó/igenév
helyhatározó	honnan? hol? hová?	a cselekvés helye, iránya	-ba, -be; -ig; -ban, -ben; - ból, -ből stb.	mellett, mellől, mellé, alatt, alól, alá stb.	itt, ott, ide, oda innen, onnan, stb.
időhatározó	mikor? mióta? meddig?	a cselekvés ideje (időpontja, időtartama)	-ban, -ben; - tól, -ig; -kor stb.	fogva, alatt, át, múlva	már, most, vasárnap, este stb.
módhatározó	hogyan? milyen módon?	a cselekvés módja	-ul, -ül; -n; -képpen	nélkül, szerint	így, úgy / határozói igenév
állapothatározó	hogyan? miként? milyen	valakinek vagy valaminek a helyzete, állapota	u. a., -ként	u. a.	u. a.

	állapotban, helyzetben?				
eszközhatózó	kivel? mivel? ki, mi által?	a cselekvés végrehajtásának eszköze	-val, -vel	által, útján, révén	
társhatózó	kivel, mivel együtt?	a cselekvést az alany kinek minnek a társaságában, kivel vagy mivel együtt végzi	u. a., -stul, -stül	együtt	
okhatózó	miért? mi okból? mi miatt?	a cselekvés, történés oka	-ért; -ból, -ból; -ban, -ben	miatt	/ határozói igenév
célhatózó	miért? mi célból? mi végett?	a cselekvés, történés célja	-ért; -ra, -re;	végett	/ főnévi igenév
fok- és mérték határozó	hogyan?, mennyire?, mennyivel?	a cselekvés, tulajdonság erőssége, mértéke, foka	-val, -vel; -ig; -(nyi)ra; -an, -en		alig, nagyon, jól, kissé,
eredethatózó	kiből? miből? kitől? mitől?	honnan ered, származik valaki vagy valami	-ból, -ből; -tól, -től		
eredményhatózó	mivé? milyenné? milyenre?	a cselekvés, történés eredménye	-vá, -vé; -nak, -nek; -ra, -re		
részeshatózó	kinek, minnek a részére, számára?	kinek vagy minnek a részére, számára cselekszünk, történik valami	-nak, -nek	részére, számára	számomra, neked
állandó határozó	a ragnak, névutónak megfelelő	igék, igenevek, névszók állandó vonzatai	a vonzatnak megfelelő: sokféle határozórag, névutó		

Példák az egyes határozókra:

i. Este betértem h. egy vendéglőbe c. vacsorázni. (Az igei állítmánynak három bővítménye is van: idő-, hely- és célhatározó.)

Az ember behatol a természet k.h. titkaiba. (A titkaiba határozó nem valóságos helyviszonyt fejez ki. Az ilyen – helyhatározószerű – mondatrészt képes helyhatározónak nevezük.)

Óh, a szárnyas idő m. hirtelen elrepül. (Az elrepül állítmánynak módhatározói bővítménye a hirtelen.)

Minden dolgát a szemfényvesztésnek hinnétek. (Az állítmánynak állapothatározói bővítménye van.)

Könnyű háló e.zacskójával nem fogtam i.soha pillét. (A zacskójával eszközhatározója a nem fogtam állítmánynak.)

Beleestem t.kocsistul, t.lovastul. (Az állítmányt itt két – egymásnak mellérendelt – társhatározó bővíti.)

Gurult az öreg úr f.nagy á.lihegve o.a kövérsége miatt. (Ebben a mondatban a kövérsége miatt okhatározó nem az állítmány, hanem a lihegve állapothatározóhoz kapcsolódik. Ugyancsak az állapothatározó bővítménye a nagy – 'nagyon' – fokhatározó.)

i.Télen a Duna mé.arasznyira befagy. (Az arasznyira nem hozzátétőlegesen, közelítőleg határozza meg az alaptagban foglalt cselekvés fokát, mértékét, mint az előző mondatban, hanem többé-kevésbé pontosan, ezért mértékhatározó.)

er.Szórakozásból ed.teherré vált ez a kedvtelés. (A vált állítmánynak eredethatározóból és eredményhatározóból álló kettős bővítménye van.)

Szolgáljatok ti mulandó r.uraknak! (Az állítmányt részeshatározó bővíti.)

r.b.A Jánosoknak nincsen családfájuk. (Ebben a mondatban a létige mellet álló -nak, -nek ragos névszó birtokost jelöl: birtokost kifejező részeshatározónak nevezzük.)

Nincs áll.mitől tartanunk. (A tart igének állandó vonzata a -tól, -től ragos névszó. Az ilyen vonzatokat állandó határozóknak nevezzük. További példák állandó határozós szerkezetre: fogad, kerül, szerelmes, telik, beleavatkozik, belebukik, beleegyezik, beleéli magát, belefeledkezik, belefog stb. valamibe; bízik valakiben; okul valamiből; lelkesedik valamiért; ért valamihez; csodálkozik valamin; nekiáll valaminek; emlékszik valamire; ábrándozik valamiről; búcsúzik valakitől; bánik valamivel; mentesül valami alól stb.)

Példák egyéb határozókra:

Fényesebb has.a láncnál a kard. (A láncnál hasonlító határozói bővítménye a fényesebb állítmánynak.)

sz.Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza. (A -szor, -szer, -ször a számhatározó jellegzetes ragja.)

ré.Répából jócskán termett az idén. (A -ból, -ből ragos névszó gyakran azt a dolgot, anyag-, állat-, növényfajtát nevezi meg, amelynek egy részére vonatkozik az alaptagban foglalt jelentés. Az ilyen határozót részelő határozónak nevezzük.)

A festő tek.művészileg m.kitűnően oldotta meg a feladatát. (A művészileg azt jelenti, hogy művészi tekintetben, művészi szempontból. Tekintethatározói bővítménye a módhatározónak.)

A cselekvés körülményeit úgy is csoportosíthatjuk, hogy annak előzményére, tartamára vagy végeredményére vonatkoznak-e. Eszerint beszélhetünk **előzmény-**, **tartam-** és **véghatározókról**. Egyes határozók mindhárom körülményt képesek kifejezni; mások rokonságban állnak egymással, úgy, hogy ugyanannak a cselekvésnek egyik az előzményét, másik a tartamát, harmadik a végeredményét fejezi ki. Az alábbi táblázat ezt a rendszert szemlélteti.

Előzményhatározók	Tartamhatározók	Véghatározók
helyhatározó (honnan?)	helyhatározó (hol?)	helyhatározó (hová?)
időhatározó (mióta?)	időhatározó (mikor?) számhatározó	időhatározó (meddig?)
okhatározó részelő határozó	módhatározó eszközhatározó fok- és mértékhatározó hasonlító határozó	célhatározó
eredethatározó	állapothatározó társhatározó tekintethatározó	eredményhatározó részeshatározó
állandó határozó	állandó határozó	állandó határozó

A jelzők

A jelző valakinek vagy valaminek a tulajdonságát, mennyiségét vagy birtokosát fejezi ki. Bármelyik névszóval kifejezett mondatrész bővítménye lehet. Azt a szót (mondatrészt), amelynek a jelző alá van rendelve, jelzett szónak nevezzük. négyféle jelzőt különböztetünk meg, a **minőségjelzőt**, a **mennyiségjelzőt**, a **birtokos jelzőt** és az **értelmező jelzőt**. Az első három jelző megelőzi a jelzett szót, az értelmező normál követi.

A minőségjelző

A minőségjelző kérdései: milyen?, mekkora?. Ha a minőségjelző a sorban elfoglalt helyet vagy, valahonnan származást, valahová tartozást, több lehetőség közül az egyik választását fejezi ki, kijelölő jelzőről beszélünk. Ennek kérdései: hányadik?, melyik?. A minőségjelző kifejező eszköze leggyakrabban melléknév, de lehet melléknévi igenév, melléknévi névmás, ritkán főnév, illetve főnévi névmás; a kijelölő jelző szófaja gyakran sorszámnév.

Nincs egy mi. árva fűszál a tors közt kelőben... (Ebben a mondatban a *fűszál* alanynak van alárendelve a melléknévvel kifejezett *árva* minőségjelző.)

mi. Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta. (A minőségjelző itt befejezett melléknévi igenév.)

Hé, paraszt! kij. melyik út megyen itt Budára? (A *melyik* kijelölő jelzője az alanynak.)

A mennyiségjelző

A mennyiségjelző kérdései: hány?, mennyi?. Szófaja jellemzően számnév vagy számnévi névmás, ritkán főnév.

me. Egy, csak me. egy legény van talpon a vidéken... (Az *egy* ebben a mondatban megismételt mennyiségjelzője az alanynak.)

A birtokos jelző

A birtokos jelző a jelzett szó tulajdonosát, birtokosát nevezi meg, vagy azt fejezi ki, hogy a jelzett szó hová, mihez tartozik. A birtokos jelző és a jelzett szó birtokos szerkezetet alkot. Kérdései: kinek a ...?, minek a ...? + a jelzett szó. Kifejező eszköze a -nak, -nek ragos névszó, a rag azonban elmaradhat. Néha követi a jelzett szót, ilyenkor mindig ragos. A jelzett szó birtokos személyjelet kap.

Ég a napmelegtől a kopár b.szíj sarja... (Az alany birtokos jelzője ebben a mondatban ragtalan.)

Hanem gondokozott az b.ő áll farkasáról... (A birtokos jelzői szerepben álló személyes névmásról is elmered a rag.)

Nincs halotti tora b.Toldi Lőrincnének... (Ebben a mondatban a birtokos jelző követi a jelzett szót, az alanyt.)

Az értelmező jelző

Az értelmező jelentése egyik típusában megegyezik az előző három jelző jelentésével; másik típusában a jelzett szóban foglalt tartalmat azonosítja valamivel. Azért különböztetjük meg, mert mindig követik a jelzett szót (mintegy utólag pontosítja), fölveszi a jelzett szó jelét és ragját, a jelzett szó és az értelmező jelző között beszédünkben szünetet tartunk (írásunkban vesszőt teszünk).

Ünnep készül, é.piros, é.szabad (Halmazott minőségjelzői értelmező jelzőt kapott az alany.)

Madarat é.nem egyet, é.százat is meglőnek... (A tárgynak két, egymással mellérendelt viszonyban álló értelmező jelzői bővítménye van. Látható, hogy az értelmező jelzők felvették a tárgy ragját.)

Azt a tekintetet, a riadt é.kisgyermekét, sokáig nem fogom elfelejteni. (Ebben a mondatban a tárgynak birtokos jelzői értelmező jelzője van. Nemcsak a tárgy ragját vette fel, az ilyen értelmező jelző az -é birtokjelet is megkapja.)

Az értelmező jelző helyett gyakran röviden csak értelmezőt mondunk. Az is gyakori, hogy az értelmezőhöz további bővítmények kapcsolódnak.

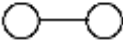
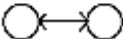

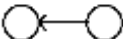
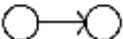
Az összetett mondat

Az összetett mondatban több alany-állítmányi (predikatív) szerkezet fordul elő. Az összetett mondat alkotóelemei a tagmondatok. Ha a tagmondatok egyenrangúak, általában szétválaszthatók önálló, értelmes mondatokra, **mellérendelő** összetett mondatról beszélünk. Ha az egyik tagmondat a másiknak egy akár jelzett, akár nem jelzett mondatrészét fejti ki tagmondat formájában, az összetett mondat **alárendelő**.

A mellérendelő összetett mondat

Attól függően, hogy milyen tartalmúak a tagmondatok, és ezeket milyen logikai összefüggés alapján állítjuk egymás mellé, a mellérendelő összetett mondat alábbi fajtáit különböztetjük meg:

A mellérendelő összetett mondat fajtája	Jele	Kötőszói	Példa
Kapcsolatos		és, s, meg, is, sem, se, sőt; is – is, sem – sem, se – se; nemcsak – hanem ... is	Nemcsak az élelmezés volt gyenge, hanem a bánásmód is gyalázatos volt.
Ellentétes		de, pedig, azonban, ellenben, mégis, mégsem, viszont, csak, hanem	Ím itt e kő, de föntről e kő se látható.
Választó		vagy; vagy – vagy, akár – akár	Reggelire híg kávét adtak, vagy valami lila színű levest lötytyintettek.
Magyarázó		ugyanis, hiszen, tudniillik; azaz, vagyis, egyszóval	Értetlenül fogadták a verset, hiszen ekkor éppen magyarságát vonták kétségbe.
Következtető		ezért, tehát, így, ennél fogva	Kétségbe vonták magyarságát, így nem is érthették a verset.

A kapcsolatos mondatban két tényt egyszerűen egymás mellé állítunk. Az ellentétes mondat tagmondatai között vagy ellentmondás van, vagy két tartalmat állítunk egymással ellentétbe. A választó mondat két olyan lehetőséget tartalmaz, amelyek közül választhatunk, illetve mindegy, hogy melyiket választjuk. A magyarázó és a következtető mondat egymás tükörképei: a példából is látszik, hogy egymásba – a tagmondatok sorrendjének felcserélésével – átalakíthatók. Ok-okozati összefüggést tartalmaznak; ha az okozat (következmény) megelőzi az okot (előzményt), magyarázó a mondat, ha a sorrend fordított, következtető. A magyarázó mondatnak sajátos jelentésű változatáról van szó, amikor a második tagmondat részletezi, pontosítja, esetleg helyreigazítja az első tagmondat tartalmát. Ekkor az *azaz*, a *vagyis* esetleg az *egyszóval* kötőszót használjuk. (*Főz, mos, takarít, egyszóval minden házimunkát elvégez.*)

Az alárendelő összetett mondat

Az alárendelő összetett mondat tagmondatai nem egyenrangúak. Azt a tagmondatot, amelynek egy mondatrészét a másik tagmondat kifejti, **főmondatnak** nevezzük, a neki alárendelt tagmondatot **mellékmondatnak**. A főmondattal olyan kérdést tudunk feltenni, amelyre a mellékmondat válaszol (*Amilyen a mosdó, olyan a törülköző. Milyen a törülköző? Amilyen a mosdó.* Tehát a második tagmondat a főmondat, az első a mellékmondat.)

Az főmondatban a hiányzó (kifejtetlen) mondatrészt **utalószó** jelzi; ha hiányzik, a legtöbb esetben beilleszthető (*Azt mondtam, nem kérek.* Ebben a mondatban az *azt* az utalószó. *Mondtam, hogy nem kérek.* Szófaja mutató névmás vagy mutató értelmű határozószó. Ebből a mondatból hiányzik az utalószó, de beilleszthető: *azt mondtam.*) A mellékmondatot gyakran kötőszó vezeti be

Az alárendelő összetett mondatnak gyakorlatilag annyi fajtája van, ahány mondatrész van. Elemzésük során az alábbi eljárást célszerű követni. Példamondatunk: *Kétszer ad, aki gyorsan ad.*

1. Jelöljük a tagmondatokat!

|¹.Kétszer ad, |². aki gyorsan ad.

2. Kérdezzünk! Segítségével megállapíthatjuk, melyik a főmondat, egyben a tagmondatok sorrendjét is.

Ki ad kétszer? – Aki gyorsan ad.

Tehát az első tagmondat a főmondat, második a mellékmondat.

3. Keressük meg az utalószót; ha nincs a főmondatban, illesszünk bele.

4. |¹.Kétszer ad (az), |². aki gyorsan ad.

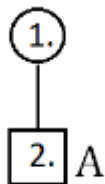
Ebben a mondatban nincs utalószó, de az *az* mutató névmás beilleszthető.

5. Elemezzük a főmondatot az utalószóig, hogy megtudjuk, milyen mondatrész. Ezzel azt is megtudjuk, milyen fajtájú a mellékmondat, illetve maga az alárendelő összetett mondat.

6. |¹.Kétszer ad (az), |². aki gyorsan ad.

Az utalószó az alany szerepét tölti be, tehát a mellékmondat alanyi mellékmondat, illetve a mondat alanyi alárendelő összetett mondat.

7. Ábrázoljuk a mondat szerkezetét!

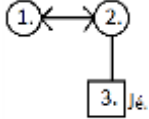
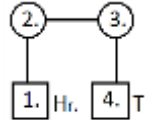
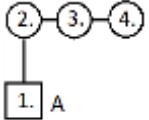
Összefoglalva:

Mondatunk két tagmondatból álló alanyi alárendelő összetett mondat, amelynek első tagmondata a főmondat. Az *aki* vonatkozó névmással bevezetett mellékmondat a főmondat utalószóval nem jelzett, de az *az* mutató névmással helyettesíthető alanyát fejtí ki, tehát alanyi mellékmondat.

A két tagmondatos alárendelő összetett mondatban a tagmondatok sorrendje (a mondatrend) négyféle lehet:

1. Az első tagmondat a főmondat:
Tegnap akkora vihar volt, hogy még a kéményeket is megrongálta.
2. Az első tagmondat a mellékmondat:
Akit a szabadba ért az eső, az bizony bőrig ázott.
3. A főmondatba beékelődik a mellékmondat:
Szabóék házát, amely az országút mellett áll, felgyújtotta a villám.
4. (Ritkábban) a főmondat ékelődik a mellékmondatba:
Ezt a napot, azt hiszem, megemlegetjük.

A többszörösen összetett mondatok elemzése valamivel nehezebb. Ám ha két-két tagmondat viszonyát sikerül tisztázni, és az összes kapcsolódási pontot megtaláltuk, ez sem lehetetlen. Lássunk néhány példát!

<p> ¹Az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket, ² míg én a dolgozót is, ³ki dolgozáért remeg.</p>	
<p>Az első és a második tagmondat között ellentétes mellérendelő viszony van. A második és a harmadik között alárendelő, ahol a főmondat a második tagmondat, a harmadik pedig értelmező jelzői mellékmondat. A kapcsolódási pont tehát a második tagmondat.</p>	
<p> ¹Ki gépen száll fölébe, ²annak térkép e táj, ³s nem tudja, ⁴hol lakott itt Vörösmarty Mihály.</p>	
<p>A második és a harmadik tagmondat között kapcsolatos mellérendelő viszony van. Mindkettőnek van egy-egy mellékmondata: a másodiknak részeshatározói (1. tagmondat), a harmadiknak tárgyi (4. tagmondat).</p>	
<p> ¹S mi főnről pusztítandó vasút vagy gyárüzem, ²az bakterház, ³s a bakter előtte áll ⁴s üzen.</p>	
<p>A <i>mi</i> („ami”) kötőszó arról árulkodik, hogy az első tagmondat valamelyik másikkal mellékmondata. A második tagmondat <i>az</i> utalószava nyomban el is árulja, hogy ennek alanyi mellékmondata. A második és a harmadik, valamint a harmadik és a negyedik tagmondat között kapcsolatos mellérendelő viszony van</p>	